

### **Dvojitá identita vojnovnej skúsenosti. Rozostup autora a subjektu v slovenskej povojnovej próze (Leopold Lahola a Jožko Lánik)**

JELENA PAŠTEKOVÁ, Ústav slovenskej literatúry SAV, Bratislava

The Double Identity of War Experience. The Distance between the Author and the Self in Slovak Post-War Literature (Leopold Lahola and Jožko Lánik) SLOVENSKÁ LITERATÚRA 63, No. 3, p. 165 – 178.

The goal of the paper is to explain the rupture in the line of Slovak war prose between the year 1945 and February 1948, when Socialist Realism was pronounced the only method of artistic production. The prospects of 'brighter tomorrows' cast black light back on the existential/existentialist line. The methodical assumption is the comparative analysis of several writers' production, while Leopold Lahola is seen as the key one. His prose is interpreted here in the context of the work of contemporary Jewish writers as well as non-Jewish authors such as the Italian Cesare Pavese. At the same time the study theoretically specifies the changes of accents of configurations of the author and the self within the pluralistic poetics of the 1940s. It is supported by several layers of Slovak reception of philosophical Existentialism. The period of liberalisation of the 1960s revived the interest in this movement. The key concept of 'situation' was still (or again) seen at the end of the decade as artificial, too theoretical (Viliam Marčok). Also, existential referentiality was considered to be ideologically shaky. This card had to be reckoned with and it was by Jozef Felix who, when trying to legitimize the work of "foreign" Lahola, claimed it was due to the anxiety resulting from the cruel war experience and he distanced it (more Lahola himself) from Existentialism. The choice of double identity of assumptions made it possible. In order to verify the reliability of this statement, the author of the paper compared Lahola's work with both the parallel line of documentary prose (Alfréd Wetzler) and Cesare Pavese's existential diary records of his life. One of them became the motto of Lahola's collection of short stories *Posledná vec*/The Last Thing. Several poetological and ideological parallels between Lahola and Pavese's work have been identified

**Keywords:** author, self, post-war Slovak prose, documentariness, fictitiousness, Existentialism, situation, Socialist Realism

Spisovateľ Leopold Lahola po raketovom štarte najúspešnejšieho povojnového dramatika a filmového autora s rozbiehajúcou sa režijnou kariérou (stredometrážna snímka *Epizódka*, 1948) prijal pozvanie Filmovej spoločnosti v Tel Avive a v roku 1949 sa legál-

ne vysťahoval do Izraela. Vojnová skúsenosť rasovo prenasledovaného, vitálneho a talentovaného mladého muža načas zabrzdila jeho ďalšie smerovanie. Podľa zákonov Slovenskej republiky<sup>1</sup> nesmel študovať, bol povinne zaradený do špeciálneho pracovného práporu Slovenskej armády; keď sa dozvedel, že matka a brat sú internovaní v pracovnom tábore Nováky, prišiel za nimi a stal sa dobrovoľným väzňom; po ich deportácii do Osvienčimu z Novák ušiel; ešte pred vypuknutím SNP bol prieskumníkom partizánskej skupiny Čapajev a bol zranený; keď sa vyliečil, prihlásil sa do 1. československého armádneho zboru; začal pôsobiť ako spravodajca, znovu písal a mohol publikovať.

Aj v povojnovom období bol veľmi aktívny. Po oslobodení ostal v uniforme ako redaktor, neskôr šéfredaktor časopisu *Bojovník*. Chcel sa stať profesionálnym spisovateľom, istotu stáleho zamestnania opustil. Bol členom Umeleckej a vedeckej rady (1946 – 1951), koordinačného orgánu na riešenie personálnych a ideovo-umeleckých otázok slovenskej kultúry.<sup>2</sup> Jeho odchod do Izraela sa v oficiálnom pofebruárovom výklade zideologizoval, posudzovali ho ako emigráciu pre nesúhlas s ľudovodemokratickým zriadením.

Vysvetlenie bolo logické. V starostlivo zorganizovanej a cielenej kampani po premiére hry *Atentát* (19. mája 1949) kritika obvinila autora z existencializmu. Filozofia osamotenosti vo svete a nutnosť individuálneho rozhodnutia v hraničnej situácii sa nezhodovali s kolektivistickým princípom rodiacej sa novej spoločnosti. Úspech projektu komunistickej utópie vedecky zdôvodňovala marxisticko-leninská téza o historickom determinizme ľudských osudov, ktoré nemôžu byť „abstraktným bytím v čase“,<sup>3</sup> ako dôvodila súveká normatívna estetika, opierajúca sa o kategórie Andreja Ždanova. Vo svojom konkrétnom bytí v čase bol však už Lahola na ceste do Izraela.

Po prehodnotení oficiálneho postoja k autorovi na pôde stránickej skupiny Zväzu slovenských spisovateľov v liberalizačnom čase druhej polovice šesťdesiatych rokov<sup>4</sup> dostal Lahola pozvanie do Československa a navštívil ho spolu s rodinou. Na podnet šéfredaktora vydavateľstva Slovenský spisovateľ Ivana Kupca mu ponúkli možnosť publikovať zbierku *Posledná vec* (zodpovedný redaktor Ján Medveď), ktorá vyšla v roku 1968. Jej východiskom bol zrejme titul *Sedem brán*, ktorý Vydavateľstvo Pravda avizovalo už koncom štyridsiatych rokov. Pravdepodobne mala zahrnúť sedem poviedok. *Posledná vec* ich obsahuje štrnásť a väčšina z nich je datovaná: *Vtáčí spev* (1949), *Božia ulička* (1949), *Otvorené dvere* (1951), *Posledná vec* (1955), *Zastrelený* (1953), *Salva* (1955), *Pohreb Dávida Krakowera* (1953), *Rozprávanie v prvej osobe* (1951), *Ako taký pes* (1951), *Náhodná známosť* (1956), *Rozhovor s nepriateľom* (1954), *Fontetieri* (1956). Nedatované prózy *O tele a duši* a *Dvadsaťpäť palíc* tvoria výnimku. Väčšina próz vznikla do polovice päťdesiatych rokov a kontinuálne vyrastala z poetologickej situácie konca

<sup>1</sup> Tzv. Židovský kódex bol vydaný 9. septembra 1941.

<sup>2</sup> ROSENBAUM, Karol (ed.): *Encyklopédia slovenských spisovateľov*, 2. zväzok. Bratislava : Obzor, 1984, s. 485.

<sup>3</sup> Pozri napríklad ROZNER, Ján: Existencializmus po slovensky – *Atentát*. In: *Pravda*, roč. 6, č. 120, 24. 5. 1949, s. 4.

<sup>4</sup> 16. marca 1966 napísal Juraj Špitzer oficiálny list stránickej skupine Zväzu slovenských spisovateľov, v ktorom objasnil okolnosti Laholovho odchodu do zahraničia a komentuje jeho zahraničnú tvorbu. Pozri LAHOLA, Leopold: *Posledná vec a iné*. Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2007, s. 565.

štyridsiatych rokov.<sup>5</sup> Lína vojrovej prózy bola v tom čase štylisticky a žánrovo synkretická v rozpätí od publicizmu až po ornamentalistický manierizmus. O poetike v dobovom chápaní rozhodoval predovšetkým autorský prístup k téme. Popri dokumentaristickom prúde pamäťových žánrov autobiografie a kroniky sa presadzovali historicko-deterministické konštrukcie s autentickým podloží empirického životného materiálu, ale aj avantgardno-kreatívna reflexia človeka vo vojnu vychýlenej situácii (Tatarka, Švantner, Jašík, Lahola), ktorá súznela s dobovým európskym kontextom. Poviedku *Salva* uverejnil Lahola v *Kultúrnom živote* ešte pred svojou oficiálnou rehabilitáciou, vyšla už roku 1965.<sup>6</sup> Vydanie knižky anticipovali časopisecky publikované texty *Ako taký pes*,<sup>7</sup> *Pohreb Dávida Krakowera*,<sup>8</sup> *Rozhovor s nepriateľom*,<sup>9</sup> *Fontetieri*.<sup>10</sup>

Ako motto k zbierke *Posledná vec* si autor zvolil citát z denníkov talianskeho spisovateľa Cesara Paveseho, písaných v rokoch 1935 – 1950, ktoré boli publikované po autorovej smrti v jeho domovskom nakladateľstve Giulio Einaudi editore pod názvom *Il mestiere di vivere – Remeslo života*.<sup>11</sup> Tesne pred rozhodnutím vziať si život 26. augusta 1950, ktorému predchádzali mnohoročné úvahy o samote a osamelosti, zanechal Pavese americkej herečke Constance Dowlingovej<sup>12</sup> v hoteli Roma v Turíne rozlúčkovú báseň s jednoznačným odkazom *Príde smrť a bude mať tvoje oči*.<sup>13</sup> Pod vplyvom zverejnenia denníkov gesto exaltovanej správy o kríze (krátkeho) ľúbostného vzťahu získalo pozadie multiparadigmy Paveseho démonov. Patrila k nim aj dezilúzia angažovaného autora z povojnového života.

Prvá časť denníkov – *Secretum professionale* – je datovaná 6. októbrom 1935 a končí sa 28. februárom 1936. Ako trest za protifašistickú činnosť bol Pavese odsúdený do vyhnanstva v kalábrijskom mestečku Brancalione. 15. marca mu na vlastnú žiadosť zvýšené dva roky núteného pobytu odpustili. V záznamoch z tohto obdobia intenzívne uvažuje o spôsobe písania, o metódach tvorby, o vzťahu formy a obsahu, o naratívite žánrov, o prítomnosti poézie v antickom epickom básnictve. 24. apríla 1936 sa do jeho komentárov vracajú motívy suicídie: „*Vyjadriť umeleckou formou – za účelom katarzie – vnútornú tragédiu môže iba umelec, ktorý už počas prežívanej tragédie jemne spriadal svoje konštrukčné nitky, skrátka už sedel na tvorivých vajciach. Neexistuje šialene pretrpená búrka, z ktorej sa človek oslobodí prostredníctvom diela, pokiaľ nespácha samovraždu. Všetci tiež umelci, ktorí sa skutočne zabili pre to, čo ich stretlo tragické, bývajú zvyčajne pevcami*

<sup>5</sup> PAŠTÉKOVÁ, Jelena: Slovenská próza 1945 – 1962. In: *Slovenská literatúra*, roč. 41, 1994, č. 1 – 2, s. 22 – 42.

<sup>6</sup> LAHOLA, Leopold: *Salva*. In: *Kultúrny život*, roč. 20, 1965, č. 25, s. 6 – 7.

<sup>7</sup> Tenže: *Ako taký pes*. In: *Kultúrny život*, roč. 21, 1966, č. 37, s. 6 – 7.

<sup>8</sup> Tenže: *Pohreb Dávida Krakowera*. In: *Romboid*, roč. 2, 1967, č. 2, s. 9 – 14.

<sup>9</sup> Tenže: *Rozhovor s nepriateľom*. In: *Slovenské pohľady*, roč. 83, 1967, č. 4, s. 53 – 73.

<sup>10</sup> Tenže: *Fontetieri*. In: *Slovenské pohľady*, roč. 83, 1967, č. 8, s. 40 – 53.

<sup>11</sup> PAVESE, Cesare: *Remeslo života*. Kutná Hora : Tichá Byzanc, 2010, s. 5.

<sup>12</sup> Constance Dowling (1920 – 1969), jedna z prvých amerických herečiek, ktoré nakrúcali v Taliansku. V rokoch 1947 – 1950 tu pôsobila so svojou mladšou sestrou Doris. Naučila sa plynule nový jazyk a jej luxusný apartmán navštevovala súveká intelektuálna elita: Jean-Paul Sartre, Alberto Moravia, Ernest Hemingway, Somerset Maugham, Rober Capa a G. B. Shaw. <http://www.glamourgirlsoftthesilverscreen.com/show/74/Constance++Dowling/> [22. 12. 2015]. Cesare Pavese pre ňu napísal niekoľko filmových námetov. In: PAVESE, Cesare: *Remeslo života*. Život a dielo v datech. Kutná Hora : Tichá Byzanc, 2010, s. 363.

<sup>13</sup> PAVESE, Cesare: *Príde smrť a bude mať tvé oči*. Praha : Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1964.

ľahkého žánru, amatéri v pocitoch, ktorí nikdy vo svojich knihách nijako nenaznačili, že ich užiera rak. Z toho plynie poučenie, že jediný spôsob, ako uniknúť priepasti, je pozrieť sa do nej a zmerať ju a preskúmať a zostúpiť do nej.“<sup>14</sup> Pavese tvrdí, že evokovať umeleckú katarziu dokážu iba tí, ktorí sú na ňu pripravení už predtým, než sa udeje tragédia. Majú ju dopredu zmeranú, odhadnutú – iba tak ju dokážu vyjadriť. Tým ostatným – „amatérom v pocitoch“, zostáva „po šialene pretrpenej búrke“ ako oslobodenie nie katarzia, ale samovražda. Zjavenie prírodnej hlbiny je nečakaná udalosť. Takže „jediný spôsob, ako uniknúť priepasti, je pozrieť sa do nej a zmerať ju a preskúmať a zostúpiť do nej“. Inak nemôže nastať vyslobodenie. Laholovo motto neuvádza presný odkaz na zdroj citátu, ba aj jeho textové znenie sa od Paveseho denníka líši: „Jestvuje len jediná možnosť, ako uniknúť priepasti: preskúmať ju, zmerať, zistiť jej hĺbku a zostúpiť do nej.“<sup>15</sup> Otázkou je, či táto textová redukcia znamená iba významovú kondenzáciu a zvýraznenie jadra.

V čase vydania *Poslednej veci* neboli Paveseho denníky preložené do slovenčiny ani do češtiny. V širšom domácom čitateľskom kontexte nefungovali. Literárne imagovanie spisovateľa Paveseho vychádzalo z čiastočného prijatia sociálne angažovaného prúdu neorealizmu. Odvolávalo sa na formujúci význam ťažkého autorovho detstva v kopcovitých Langách, na vyhnanstvo za účasť v protifašistickom odboji. „Svojou prácou je vždy na strane pokroku, v živote sa však nevedel zbaviť vnútorných rozporov: spáchal samovraždu,“<sup>16</sup> hovorí slovníkové heslo rétorikou normalizácie. Utvrdzuje obozretný vzorec recepcie „západných“ spisovateľov z päťdesiatych rokov a podporuje schematickú predstavu o predovšetkým ideologicky angažovanom statuse umelca.

Lahola, ktorý žil v zahraničí, text *Remesla života* poznal. S dielami takmer rovnako starého autora s obdobnou vojnovou skúsenosťou odboja sa mohol stretnúť ešte na Slovensku. Bol to síce trochu iný Pavese, ale svojím „bytím v čase“ možno aj trochu iný Lahola, ktorý sa s Paveseho ideovými východiskami mohol na konci štyridsiatych rokov autorsky identifikovať. Slávny a vzdelaný Talian mal vtedy povest' pokrokového komunistického spisovateľa a v štyridsiatom deviatom sa pri návšteve Československa solidarizoval s pofebruárovým prevratom. Na Slovensku vyšiel román *Il compagno*,<sup>17</sup> čo znamená súdruh, v preklade Mikuláša Pažitku a o rok neskôr boli publikované aj dva „krátke“ romány *Dom na kopci* a *Väzenie* pod spoločným názvom *Prv kým kohút zakikirika*<sup>18</sup> v preklade Ľudmily Peterajovej. Recepcne sa však už nestihli zhodnotiť. Paveseho povest' utrpela, z pokrokového spisovateľa sa zmenil na psychicky labilného dekadenta. Hoci sa záujem o jeho tvorbu neskôr čiastočne aktualizoval, komplexnejšiemu porozumeniu prekážala vydavateľská absencia referenčných a komunikujúcich spisovateľových denníkov. V sedemdesiatych rokoch vyšli v poľštine,<sup>19</sup> v češtine až v roku 2010, na Slovensku vôbec. Na konci štyridsiatych rokov ich Jiří Špička hodnotil ako „liek na ľudskú

<sup>14</sup> Tamže, s. 39.

<sup>15</sup> LAHOLA, Leopold: *Posledná vec a iné*. Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2007, s. 11 (motto nepaginované).

<sup>16</sup> JURÍČEK, Ján (ed.): *Malá encyklopédia spisovateľov sveta*. Bratislava : Obzor, 1978, s. 427 – 428.

<sup>17</sup> PAVESE, Cesare: *Il Compagno*. Bratislava : Dukla, 1949.

<sup>18</sup> Tenže: *Prv kým kohút zakikirika*. Bratislava : Dukla, 1950.

<sup>19</sup> Tenže: *Rzemiosło życia. (Dziennik 1935 – 1950.)* Przełożył i wstępem opatrzył Alija Dukanović. Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1972.

a intelektuálnu osamelosť tridsaťpäťročného básnika, osamelosť, ktorá neprechádza (...) ani po páde fašizmu a ukazuje sa ako pálčivý existenciálny problém, ktorý má korene v autorovi samom“.<sup>20</sup> V zmysle sklamaní očakávaní spojených s koncom vojny Paveseho situácia rezonovala so súvekým Laholom, ktorý stratil istotu domova a pokúšal sa hľadať novú, univerzálnejšiu identitu.

Na rozdiel od Paveseho pri vyjadrení možnosti úniku z priepasti použil Lahola existenciálne sloveso *jestvovať*. Neuvažuje o metódach spisovateľského remesla v súvislosti s zvládnutím „remesla života“, ktoré musí spisovateľovi poskytnúť prípravu a nástroje na vyjadrenie katarzie. Laholovo *jestvovať* odkazuje na situovanosť jeho samého ako autorského subjektu, ktorý sa minul s budúcnostnou perspektívou socialistického realizmu a konektuje k aktuálnemu súvekému rámovaniu existencialistických próz a drám. Tak ako to bolo už v *Atentáte*.

Pri vydaní *Poslednej veci* v roku 1968 existencializmus rozporuje Jozef Felix:

„všetky Laholove novely sa zrodili ešte aj z druhého prazážitku: z autorovej úzkosti. Nikde o nej nepíše, nikde ju verbis expressis nevyjadruje. Naopak. Tento autor zdanlivo celkom chladno črtá obrazy neskonaleho telesného i duševného utrpenia svojich hrdinov – obetí. Máte dojem, že sa nechveje ani pri najobľudnejších obrazoch tohto utrpenia, ani pri tých momentoch, kde tieto obrazy prechádzajú až do vízií, a že Laholov zostup do priepasti ľudskej bolesti deje sa pokojne, objektivisticky pokojne – asi ako kedysi zostup Danteho do Inferna. Ba miestami sa zdá, že tento autor skutočne len „skúma“, „meria“ a „zisťuje“ hĺbku priepasti, do ktorej človek padol, a že len neosobne, nezúčastnene diagnostikuje „stavy“ svojich postáv, tých odľudštených i tých odľudštením do prachu zeme pokorených. No je to vskutku len zdanie. Lahola síce – podobne ako existencialisti – privádza svoje postavy do tzv. hraničných situácií, v ktorých jasnozrivo vidia samu absurdnosť ľudského údely, v ktorých si samy seba maximálne uvedomujú a v ktorých ich zachvacuje ono povestné sartrovské „nausée“. (Porovnaj napr. len záver novely Rozhovor s nepriateľom.) Ba Lahola na viacerých miestach nastolil aj existencialistickú dichotómiu „bytia a ničoty“ – „être et néant“ a na viacerých miestach použil aj umelecké postupy existencialistickej prózy, v ktorej sa rozprávač mení na „oko kamery“ a kde sa pracuje s hlbokou nedôverou k psychologickým poučkám. Jednako však je tento autor veľmi vzdialený existencializmu. Predovšetkým preto, že pre neho existencialistické „bytie“ znamená konkrétneho človeka v konkrétnych situáciách, o aké (žiaľbohu) nebolo núdze za poslednej vojny, a „ničota“ má celkom iný obsah. Presne ten, ako som ho naznačil vyššie: neprítomnosť ľudskosti. Laholov človek nikde nemá úzkosť zo „strašnej prázdnoty“ devalorizovaného univerza, z nezmyselnosti života, z absurdity sociálnej a metafyzickej, z pocitov bezcieľnosti života samého a samej existencie, z mátožných, ale vzdialených predstáv smrti a pod., ako majú existencialistickí hrdinovia. Ak Laholove postavy pociťujú úzkosť, tak ju majú z prazákľadného pocitu odľudšteného sveta, a ak sám autor do celej svojej knihy noviel naozaj uložil svoju úzkosť, tak je to úzkosť z odľudštenia sveta, z kozmu dehumanizovaného vôľou ľudí.“<sup>21</sup>

<sup>20</sup> <http://www.iliteratura.cz/Clanek/27633/pavese-cesare-remeslo-zivota> [22. 6. 2015].

<sup>21</sup> FELIX, Jozef: Nad novelami Leopolda Laholu. In: LAHOLA, Leopold: *Posledná vec*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1968, s. 309 – 310.

Popieranie autorskej spojitosti s existencializmom a sofistikovaná definícia neexistencialistického druhu Laholovej úzkosti súvekou kritikou po takmer dvadsiatich rokoch od existencialistického škandálu s *Atentátom* spolu s obozretným Felixom aj Ján Rozner (v trochu inej situácii a modalite neskorší Milan Hamada z deväťdesiatych rokov) zrejme súviseli s oficiálnym, ideologicky afirmatívnym znovuprijatím modernistických autorov a ich poetiky do hlavného prúdu slovenskej literatúry, ktoré rozšírilo a zároveň akceptovalo širšiu škálu výrazových postupov, čím sa rehabilitovali dovtedy sporní autori. V bilancujúcom článku o kríze súvekej prózy kritik Viliam Marčok oproti triednym konfliktom próz päťdesiatych rokov zdôraznil prenesenie konfliktu do vnútra postavy. Podľa neho hranica medzi novým a starým poňatím vedie medzi ľudskou podstatou postavy a jej spoločenskou funkciou, jej spoločenským poslaním. Táto charakteristika pre zbierku *Posledná vec* neplatí. Treba však dodať, že v čase písania článku Marčok mohol poznať iba tie texty, ktoré vyšli časopisecky (*Salva, Ako taký pes, Pohreb Dávida Krakowera, Rozhovor s nepriateľom, Fontetieri*). Dôležitejšie však je, že v argumentácii vrátil do hry už od štyridsiatych rokov ideologicky „závadné“ hraničné situácie. Nielen pre prózy, ale aj pre Laholovu hru *Škvrny na slnku*, ktorú autor napísal v polovici päťdesiatych rokov v Paríži.<sup>22</sup> Hraničné situácie nazval Marčok „krajnými“: „Lahola napríklad kladie otázku, nakoľko sme ľudský voči svojim nepriateľom, aby nás donútil zamyslieť sa nad sebou samými. Naliehavosť tohto pohľadu prekrýva aj dojem vykonštruovanosti, ktorý preráža z Laholových krajných situácií.“<sup>23</sup> Na inom mieste Marčok konštatuje, že v celej európskej literatúre „badať výraznú tendenciu po vytváraní modelových osudov, ktoré by uniesli skúsenosť celého ľudstva. Jedným z nich je osud Židov za druhej svetovej vojny“.<sup>24</sup> Proti výčitke vykonštruovanosti Lahola vo svojej polemike vtipne protestoval konštatovaním, že konštruovanosť je prirodzenou súčasťou spisovateľstva. K druhej námietke napísal: „Náš život, najneskôr od chvíle, keď počína v onej kritickej chvíli opúšťania materského tela, pohybuje sa až do samej agónie výlučne na pokraji čohosi, čo neviem alebo nechcem pomenovať. Krajná situácia je sudbou človeka medzi ľuďmi, osudom ľudstva na tejto zemeguli a osudom zemegule v galaktickej sústave, osudom celej našej slnečnej sústavy vo vesmíre. Keď sa naň pozerám a premôžem zdrvenie z jeho bezkonečnosti v pohybe, vravím si napriek tomu: naša zem nie je pevná, ona sa ešte nerozpadla; vesmír nie je zdrvivý poriadok a istota, my sme iba neboli pri jeho katastrofe.“<sup>25</sup> Marčokovou odpoveďou bola interpretácia prózy *Fontetieri*. Uverejnil ju až po náhlejšej Laholovej smrti a nesúhlasí s autorovými priznanými existenciálnymi východiskami. Svoj článok nazval Možnosti existencialistickej konštrukcie. Vznáša proti nim výčitku, že ide o morality: „Redukcia epických okolností rozprávania postáv má významný dosah na celkové vyznenie prózy (Fontetieri – pozn. J. P.). Takýmto postupom sa podčiarkuje monologickosť jednotlivých výpovedí až natoľko, že poviedka prestáva mať charakter rozvinutého epického útvaru a začína pripomínať súdny zápis výpovedí svedkov.

<sup>22</sup> Ukážka z hry *Škvrny na slnku* bola publikovaná roku 1966 v *Slovenských pohľadoch*. V roku 1967 vyšli ako rozmnoženina vo vydavateľstve Diliza a spolu s hrou *Inferno* ich v roku 1968 knižne vydal Tatran. V roku 1967 hru inscenovali vo Zvolene a v Prahe, v roku 1968 v Slovenskom národnom divadle.

<sup>23</sup> MARČOK, Viliam: Človek v živote a v literatúre. In: *Slovenské pohľady*, roč. 83, 1967, č. 8, s. 7.

<sup>24</sup> Tamže, s. 9.

<sup>25</sup> LAHOLA, Leopold: O krajných situáciách a kríze literatúry. (Poznámky na okraj článku Viliama Marčoka Človek v živote a literatúre, SP 8/1967.) In: *Slovenské pohľady*, roč. 83, 1967, č. 12, s. 151.

To nepochybne podčiarkuje morálny charakter poviedky, čo je pre existencialistický typ literatúry napokon príznačné.<sup>26</sup> Podľa Marčoka Lahola nerozvíja epické dispozície. Nad príbehom dominuje autorova snaha urobiť z príbehu prípad. Zrejme má na mysli modelovú situáciu, ktorá by bola „schopná uniesť skúsenosť celého ľudstva.“ Ideologický spor konca štyridsiatych rokov prekódováva na spor konštrukčný – reč je o kríze súvekej prózy – ale Laholovo písanie neinterpretuje zvnútra, v rozmeroch jeho vlastných autorských intencií. Z jeho hodnotenia presvitá staronová mierka „naše“ a „cudzie“, ktorá stráži vývinovú líniu slovenskej literatúry ako prirodzeného toku bez vonkajších vplyvov. Ani koniec šesťdesiatych rokov nebol pri revízii ilúzií socialistického realizmu bezpečným prístavom pre lode, ktoré priplávali zo zahraničných vôd. Ich odmietnutie už nemuselo byť prvoplánovou záležitosťou ideológie, hoci sa situácia v nasledujúcom normalizačnom desaťročí v prípade Laholu zopakuje.

V denníkovej úvahe z 24. apríla 1936 znie metonymická spriaznenosť Paveseho a Laholu z novely *Posledná vec*: „*Strpieť nespravodlivosť je bezútešné a vzpružujúce – ako zimné ráno. Kúzu života to – podľa našich najtajnejších želaní – dodá na sile; človek znova pocíti svoju cenu v porovnaní s vecami; je to lichotivé. Kdežto trpieť iba tak, nešťastnou náhodou, je pokorujúce.*“

Akoby to bol Paveseho komentár k absurdnému boju partizána Meliusa, ktorý bohorúhačky ruší písané aj nepísané zákony kvôli sľubu pochovať mŕtve telo kamaráta.

„*Nielen trochu viny, ale celú vinu. Tak to chodí. Vždy.*

*To, že rana nožom býva zasadená z roztopaše, z nudy niekým hlúpym, pálčivú bolesť nestíši, urobí ju ešte strašnejšou, lebo vedie k úvahám o náhodnej povahe problému a vlastnej zodpovednosti za to, že človek ten pád nepredvídal.*“<sup>27</sup>

A Lahola mu odpovedá: „*Nik nevie, čo bude,*“ znie refrénovitá výčitka postáv za rúhavú odvahu zaujať stanovisko a urobiť osudové rozhodnutie namiesto Boha (*Dvadsaťpäť palíc, Božia ulička, Otvorené dvere, Zastrelený, Salva, Ako taký pes, Pohreb Dávida Krakowera*). Podľa židovsko-kresťanských predstáv o usporiadaní sveta má všetko dianie svoj plán, smerujúci ku konečnému zmyslu, ktorý neslobodno rušiť. Jednotlivé postavy a ich vnútorné epické dispozície sú určené odlišnými kolektívnymi identitami (Židia, Cigáni, partizáni, väzni, povstaleckí vojaci, vojnoví veteráni, navrátilci). Napriek dobovým a v priazni i nepriazni mysleným deklaráciám je základným Laholovým epicko-dramatickým gestom – v próze ju nazýva pointa – krízová situácia. V priebehu deja sa vyhrocuje: nikomu sa nepodari ukryť v šedej zóne medzi obeťami a katmi. Sféra mravnosti má iba dve strany, čo škáluje vypätosť nezvratnosti rozhodnutí.<sup>28</sup>

Povojnové textové stratégie pritakávajúce historickej perspektíve konca vojny rozporuplne prekrylo Paveseho gesto konca. Znovuprežitie tragiky bolo terapeutickou formou mimézis v zmysle oslobodzovania sa od traumatického zážitku, ale zostup do priepasti bol rizikový. Podľa inej Paveseho úvahy z 5. septembra 1940 sa Herodotos pri opise

<sup>26</sup> MARČOK, Viliam: Možnosti existencialistickej konštrukcie. In: *Slovenské pohľady*, roč. 84, 1968, č. 4, s. 93.

<sup>27</sup> PAVESE, Cesare: *Řemeslo života*. Kutná Hora : Tichá Byzanc, 2010, s. 40.

<sup>28</sup> Ďalšie, neskoršie ako povojnové vrstvy vnímania filozofie existencie prináša práca JANKE, Wolfgang: *Filosofie existence*. Praha : Mladá fronta, 1995.

Egypta nechcel dotknúť priepastí divošskej, totemickej hrôzy. Z úcty k racionalistickému vedomiu toho, že celý svet posvätného a božského takéto priepasti radšej skryje, ich nechchal zahalené závojom a nepomenoval ich.<sup>29</sup> V tomto zmysle patrila Herodotos k antickým „starým“, oproti novodobým „moderným“, ktorí chcú dobyť svet a púšťajú sa na koloniálne výpravy. Hore aj dolu, von aj dovnútra.

Povojnový život v Československu tiež ukrýval tabuizované priepasti. Po Februári reprezentoval líniu priezračnosti ideologický schematicizmus socialistického realizmu, do ktorého sa Lahola a neskôr ani Pavese ako autori nezmestili. Napriek historickému optimizmu ich obraz sveta nebol heroický. Zajtrajšky pokrývala melanchólia minulosti. Podľa Paveseho zlo prichádza vždy z minula, z výčitky. Činorodosť je kráľovnou prítomnosti a znamená dobro.<sup>30</sup>

Pôvodcom melanchólie je subjekt, prežívajúce ja. Lahola nechce hyperbolizované rozmery vojnového zla pomenovať a vyjadriť. Napriek pokusom o exaktnosť merania sa napokon uspokojuje s opakovanými variáciami určenia symptómov, tak ako to opísal anglický duchovný a esejista Robert Burton v texte *Anatómia melanchólie* (šesť rozširovaných vydaní z rokov 1621 – 1651).<sup>31</sup> Autor sa skryl za masku antického Demokrita Juniora. Podľa Theinovej interpretácie Burton konštatuje, že človek „sa stal (...) jedom kozmu a horšia než chvíľa tejto premeny je to, že doposiaľ nepochopil, čo sa vlastne odohralo. Vo svojej imbecilite tak padá nižšie a nižšie; na otázku, ako ďaleko so sebou strháva hviezdy, živly i zvieratá, pritom Burton nedáva jasnú odpoveď. Jeho obrovská a miestami aj obľudná kniha naznačuje, že melancholický stav sveta, ktorý má v človeku svojho stroju i svoj zväčšený obraz, sa nedá presne zmerať, a že sa aj v jeho prípade musíme uspokojiť s čo najpodrobnejšími popismi stoviek a tisícov symptómov. Každý z nich je súborom detailov, v ktorých môže a nemusí striechnuť diabol; každý z nich môže a nemusí byť niečím iným, tak ako mraky pozorované najslávnejším z alžbetínskych melancholikov princom Hamletom“.<sup>32</sup>

Paveseho osamelosť má trochu iné dôvody ako tá Laholova, ale súzneli. Pozadie talianskej vojnovnej histórie s fašistickým režimom a partizánskym odbojom korešpondovalo s Laholovou skúsenosťou. A Paveseho úvahy o vojnových mŕtvych našli odozvu v Laholovej racionálnej a emocionálnej neprijateľnosti holokaustu. Hrôza prežitého sa zračí v 2. kapitole autobiografického *Domu na kopci*:

*„Ak sme si v smrti všetci rovní, a i pred nami ležiaci človek je človek, ktorého krv sme preliali, musíme ju niečím vykúpiť, zabudnúť a nájsť ospravedlnenie pre toho, kto ju preliat. Dívať sa na mŕtvych je ponižujúce. To už prestáva byť záležitosť druhých, už necítíme, že sme sa k tomu dostali náhodou. Máme dojem, že sám osud, ktorý po zemi rozhádzal tieto telá, nás núti, aby sme na nehládali a naplnili si nimi zrak. To nie je strach, to nie je obyčajná zbabelosť. Cítíme sa ponížení, pretože chápeme – dotýkame sa očami –, že na mieste*

<sup>29</sup> Tamže, s. 266.

<sup>30</sup> Tamže, s. 264.

<sup>31</sup> BURTON, Robert: *Anatomie melancholie*. Praha : Prostor, 2006, s. 309.

<sup>32</sup> THEIN, Karel: „Celý svět je šílený“: Sir Robert Burton a jeho *Anatomie melancholie*. In: BURTON, Robert: *Anatomie melancholie*. Praha : Prostor, 2006, s. 328 – 329.



*tohto mŕtveho by sme mohli byť my, že by v tom nebol rozdiel, že za svoj život vďačíme vlastne tomuto ušpinenému mŕtvemu. Preto je každá vojna vojnou občianskou: každý padlý sa podobá žijúcemu a žiada od neho vysvetlenie.*<sup>33</sup>

Po vojne zostávajú mŕtvi a padlí, konštatuje Pavese. A myslí si, že vojna sa skončila možno iba pre nich.

Východiskovú situáciu Laholových príbehov tvorí rozštiepenosť, nepríľnavosť, rozdvojenie, netotožnosť predvojnového a povojnového sveta. Spoločnou témou je aj vnútorný smútok, dokonca zaznie aj motív samovraždy, zodpovednosť za bytie iných živých, oproti človeku „menejcenných“ tvorov ako sú kocúr alebo pes. Rovnako znie kontrastná nálada osamelosti človeka voči kolektívnej eufórii z mierového života. Vyskytujú sa ako motivické variácie. Pre Laholu nie sú dôležité epicko-dramatické podrobnosti a rozdiely, ale opakujúca sa situácia sama. Zhustené bočné motívy vo svojej návratnosti sprostredkujú nezmerateľnosť podôb zobrazeného zla, hoci sa o to stále pokúšajú. V avantgardno-kreatívnej línii existencialisticky poňatej vojnovéj témy laholovský subjekt napokon rezignuje na sprostredkovateľnosť výpovede.

Prvou vrstvou reflexie vojnovéj traumy sa stala publicisticko-beletristická, autobiograficky orientovaná literatúra. Na Slovensku, rovnako ako inde vo svete, nebola príliš početná. Podľa Petra Salnera medzi prvé reakcie slovenských Židov patrila pokus vygumovať svoj pôvod, ktorý bol príčinou ich utrpenia. Veľká skupina mladých sa podľa záznamov oral history identifikovala so svojím pôvodom a emigrovala.<sup>34</sup> Ďalší opúšťali vieru a kultúru predkov<sup>35</sup> a prerušovali kontakty so židovským spoločenstvom: dávali prednosť sobášom s kresťanskými partnermi, poslovenčovali svoje priezviská. Archivné pramene dokumentujú, že v rokoch 1945 – 1946 žiadali o zmenu mena takmer výlučne Židia. Väčšina si volila nové priezviská tak, aby sa zhodovali pôvodnými iniciálami; iným bežným riešením bol preklad pôvodného mena do slovenčiny. Žiadosti o nové meno zdôvodňovali nemecky znejúcim priezviskom a odporom voči Nemcom, záujmom asimilovať sa slovenským okolím alebo obavami z profesionálnej diskriminácie.<sup>36</sup> „Voľný“ výber zmeneného priezviska je ojedinelý; objavuje sa najmä vtedy, keď pôvodná iniciála nemala slovenský ekvivalent, ako je to napríklad v prípade dvojitého W alebo pri výbere a prijatí umeleckých/autorských pseudonymov za nové občianske mená (Lahola, Váh, Branko). Niektorí žiadatelia si osvojili krycie meno, pod ktorým sa cez vojnu skrývali či bojovali. To bol prípad osvienčimského utečenca Waltera Rosenberga, neskôr známeho ako Rudolf Vrba. Jeho spoluväzeň Alfréd Wetzler si vybral inú cestu. Krycie meno Jožko (Jozef) Lánik používal iba ako umelecký pseudonym. Spojil ho s jediným bezprostredne po vojne publikovaným svedectvom o holokauste s názvom *Oswiecim, hrobka štyroch*

<sup>33</sup> PAVESE, Cesare: *Prv kým kohút zakikirika*. Dom na kopci a Väzenie. Bratislava : Vydavateľstvo Dukla, 1950, s. 212.

<sup>34</sup> BUMOVÁ, Ivica: Povoynové pomery židovskej komunity na Slovensku a emigrácia Židov do Palestíny/ Izraela v rokoch 1945 – 1953. In: VRZGULOVÁ, Monika – SALNER, Peter (eds.): *Reflexie holokaustu*. Bratislava : Dokumentačné stredisko holokaustu, 2010, s. 31.

<sup>35</sup> FRANEK, Ladislav – SALNER, Peter: *Židovská identita včera, dnes a zajtra*. Bratislava : ZING Print, 1995, s. 33.

<sup>36</sup> Tamže, s. 33 – 34.

*miliónov ľudí. Krátka história a život v osviecimskom pekle v rokoch 1942 – 1945.* Prvé vydanie vyšlo v Košiciach v roku 1945 ako brožúra Povereníctva Slovenskej národnej rady pre informácie v tlačiarňi pod dočasnou správou „WIKO“. Druhé vydanie v tom istom roku vytlačila Slovenská Grafia v Bratislave.

Textovo sú publikácie takmer totožné, majú však iné zalomenie. Na obálke košického vydania je práca neuvedeného výtvarníka s dominujúcimi vertikálami hnedých komínov krematórií, ktoré graficky pretína čierna horizontála ostnatého drôtu a červeného textu „Oswiecim“. V prvom vydaní je Jožko Lánik označený za zostavovateľa, v druhom za spracovateľa brožúry. Tiráž druhého vydania ako zostavovateľov uvádza väzňov koncentračného tábora „po ich úteku z tábora Oswiecimi r. 1944. Sú to väzni číslo 29 162 A. W., narodený 10. 5. 1918 v Trnave, číslo 29 858 Arnošt Rosin, narodený 20. 3. 1913 v Snine, číslo 44 070 Rudolf Vrba, narodený 11. 9. 1924 v Topolčanoch a číslo 84 216 Česlav Mordovič, narodený 2. 8. 1919 v Mlawe v Poľsku“. Svedectvá vo vnútri brožúry sú označené iba väzenskými číslami.

Základom je svedectvo Alfréda Wetzlera, ktoré tvorí vyše polovicu publikácie. Na jeho občiansku totožnosť na rozdiel od ostatných odkazujú iba iniciály A. W. v tiráži. Spracovateľ Jožko Lánik sa s iniciálami A. W. nikde neidentifikuje. Lánik je krycie meno Alfréda Wetzlera po úteku z Osvienčimu. Walter Rosenberg zvolil opačnú stratégiu. Po vojne prijal za vlastné svoje krycie meno Rudolf Vrba a dôsledne ho používal. Alfréd Wetzler pracoval päť rokov na Povereníctve informácií a osvety a v redakcii týždenníka *Tribúna* (1947 – 1950). V čase politických procesov päťdesiatych rokov, poznačených novou vlnou antisemitizmu, pracoval ako robotník v Stavomontážach v Bratislave. Od roku 1955 mohol prejsť do rezortu obchodu. Pri normalizačných politických previerkach bol vylúčený z KSS, v roku 1970 odišiel do invalidného dôchodku. Vypomáhal v knižnici v Ružinove (1988), usporadúval čitateľské besedy. Pre širšiu verejnosť zostal význam jeho činu neznámy, Ivan Kamenec ho označil za „nechceného autora a nechceného hrdinu“.<sup>37</sup>

Text je rozšíreným svedectvom správy Alfréda Wetzlera a Rudolfa Vrba z roku 1944 o pomeroch, spôsobe likvidácie a počte zavraždených obetí v továrni na smrť Birkenau. Jej zámerom bolo zastaviť šoa, informovať svetovú verejnosť a zachrániť maďarských Židov pred deportáciami. Pre absurdnosť a nepredstaviteľnosť hrôzy pôsobila správa Wetzlera a Vrba ako výmysel, ktorý museli dokazovať osamote spísanými dokumentmi. Laholovo nevyspytateľné „zlo“, rovnako ako Paveseho perspektíva podania vychádzali z modernistickej, existenciálnej filozofickej predstavy. Lánikovo (Wetzlerovo) svedectvo anticipovalo neskoršie sociologické ukotvenie fenoménu z pera Zygmunta Baumana.<sup>38</sup>

Wetzlerova časť je vyrozprávaná v tretej osobe a predznamenáva neskorší románový tvar látky. Rozpráva príbeh dvoch slovenských chlapcov, ktorým sa nielenže podarilo dva roky v Osvienčime prežiť, ale aj uskutočniť jedinečný plán úteku. Wetzler uvádza

<sup>37</sup> KAMENEC, Ivan: Nechcený autor, nechcený hrdina... In: WETZLER, Alfréd: *Čo Dante nevidel*. Ed. Milan Richter. Piate vydanie autobiografického románu Jozefa Lánika *Čo Dante nevidel*. Kniha vychádza prvý raz pod skutočným (občianskym) menom autora a je doplnená *Správou Wetzlera a Vrba* (prvý raz v slovenskom preklade). Bratislava : Vydavateľstvo MilaniuM, 2009, s. 258.

<sup>38</sup> BAUMAN, Zygmunt: *Modernita a holocaust*. Praha : Sociologické nakladatelství, druhé vydání, 2010.

dôkladnú faktografiu, spôsob a symboly označovania väzňov, transport a evidenciu, detaily rozširovania tábora a zdokonaľovanie metodiky likvidácie tiel až po útek. Svoje zážitky neskôr spracoval v rozsiahlej memoárovej próze *Čo Dante nevidel*, ktorú uverejnil pod rovnakým pseudonymom Jozef Lánik v roku 1964.<sup>39</sup> Osvienčim v názve prirovnal k zostupu do Danteho Inferna, rovnaký odkaz pri charakteristike Laholových poviedok použil aj Jozef Felix. Alexander Matuška označil knižku „za náš najlepši román vo svojom žánri“, ale zároveň upozornil aj na nechut' voči povojnovému dokumentarizmu: „Dokumentárnosť sa prejedla, utopila sa vo svojom vlastnom množstve. Nepomohlo ani, že sa veci chopila beletria; skôr možno povedať, že beletrizácia hrôzy dala tejto téme posledný úder, pretože ju zosenáčtila, urobila ju módnou; náskok skutočnosti aj pred najkrutejšou fantáziou tu bol ostatne taký veľký, nedostihnuteľný, že aj ten najmocnejší román ďaleko pokrývkával za realitou a bol vlastne len nosením dreva do lesa...“<sup>40</sup> Šesťdesiate roky však už boli novšou vrstvou umeleckej reflexie druhej svetovej vojny. Patrí im rozšírenie tematického horizontu, ktorý sa po Februári zúžil na zideologizovaný obraz Slovenského národného povstania, vrátane predtým takmer neviditeľnej vrstvy holokaustu.

Časť Rudolfa Vrba dopĺňa Wetzlerovo svedectvo o zmenách, ktoré zdokonalili metódy prijímania a evidencie väzňov medzi číslom 29 162 (Alfréd Wetzler) a číslom 44 070 (Walter Rosenberg) – čiže po prírastku 15 908 ľudí. Vrba rozpráva v prvej osobe. Situáciu hodnotí z perspektívy svojich devätnástich rokov a stratégií možnosti prežitia. So zmyslom pre dramatickosť opisuje útek, neúspech cieľa akcie, ktorým je oslobodenie táborov a záchrana maďarských Židov pred deportáciami. Celkový obraz bezvýchodiskovej situácie väzňov, ktorých tesne pred koncom vojny čaká likvidácia ako nepohodlných svedkov, dopĺňa svedectvo ďalších dvoch mužov, ktorým sa podarilo úspešne zopakovať unikátny spôsob úteku Wetzlera a Vrba. Zmyslom ich úteku už nebola záchrana ďalších Židov pred deportáciami a továrenskou smrťou, ale pomsta za birkenauský oheň krematórií, ktorý horel takmer tri roky: „*Koncentrák stojí chladno a vyzývavo a do celého sveta volá o pomstu.*“<sup>41</sup>

Na typologickom pomedzí autorských a rozprávačských stratégií, ktoré v povojnovej slovenskej próze signalizujú váhavý rozstup medzi autorom a subjektom pri stvárnení vojnovej témy, stojí empirickým životným materiálom podložená autobiografická próza Hely Volanskej z čias Slovenského národného povstania *Stretnutia v lesoch* (1949).<sup>42</sup> Tento text naplňuje a zároveň porušuje autobiografický pakt v zmysle Philippa Lejeuna. Židovská autorka, narodená v Poľsku – vlastným menom Chaja Wolfowitz, vzdelaním lekárka, ktorá na Slovensku promovala v poslednom možnom termíne v roku 1939, prešla internáciou v Novákoch aj Slovenským národným povstaním, kde pôsobila ako lekárka a komisárka Prvej československej armády na Slovensku. V októbri 1944 ju na poste komisára vystriedal Juraj Špitzer. Volanskej krátke texty zo *Stretnutí v lesoch* menia rozprávačskú perspektívu a v podkapitolke *Podivná cesta na Moravu* drobné štylistické sto-

<sup>39</sup> LÁNIK, Jozef: *Čo Dante nevidel*. Bratislava : Osveta – SV SPB, 1964.

<sup>40</sup> MATUŠKA, Alexander: *Od včerajška k dnešku*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1978, s. 415 – 416.

<sup>41</sup> *Oswiecim, hrobka štyroch miliónov ľudí*. Krátka história a život v oswiecimskom pekle v rokoch 1942 – 1945. Spracoval Jožko Lánik. Druhé vydanie. Bratislava : Poverenictvo SNR pre informácie, 1945, s. 72.

<sup>42</sup> VOLANSKÁ, Hela: *Stretnutia v lesoch*. Bratislava : Dukla, 1949.

py prezrádzajú referenčnú prítomnosť autorky (prvá osoba plurálu a singuláru). Tematicky sa táto časť venuje správam o operáciách židovskej jednotky.

Z hľadiska uplatnenia dobových štylistických postupov na prelome štyridsiatych a päťdesiatych rokov a prelínania dokumentu s fikciou je najzvláštnejšia Laholova poviedka *Rozprávania v prvej osobe*, datovaná rokom 1951. Pri jej interpretácii sa vrátim k Cesarovi Pavese, ktorý sa stal odrazovým mostíkom pri uvažovaní o škále vyjadrenia rozostupu. *Remeslo života* je okrem osobnej zaujatosti svedectva aj erudovanou reflexiou súvekých štylistických postupov a sprievodcom po literárnych hodnotách, ktoré sú vzhľadom na nemotivovanú prítomnosť človeka vo svete (existencializmus) autorovi blízke. Okrem opakovaných úvah o svojich citových traumách Pavese vo svojich denníkoch neznamenáva žiadnu biografickú faktografiu.

1. marca 1940 komentuje „technickú“ nutnosť vyváženosti rozprávania pri popise udalostí z pohľadu postavy. Ak v naturalizme musel autor ustúpiť pred realitou, v súvekej modernej literatúre ustupuje pohľadu postavy. Klasické rozprávania je založené na koexistencii dvoch osôb: jednou je autor, ktorý vie, ako sa všetko skončí, druhou sú postavy, ktoré to nevedia. Pokiaľ autor s hlavným hrdinom splynie v ich-forme, potom je dobré zväčšiť proporcie ostatných postáv tak, aby sa dosiahla nová vyváženosť. Preto ak je rozprávačom hlavný hrdina, musí byť viac ako čokoľvek iné divákom (Dostojevského označenie „v našom“ okrese alebo výzva Hermana Melvilla v *Bielej veľrybe* „Volajte ma Ismael“). „Pri rozprávaní v prvej osobe je jasné, že protagonista musí od začiatku vedieť, ako jeho príbeh skončí. Iba ak by sme ho nechali rozprávať v prítomnom čase.“<sup>43</sup>

Základom rétoriky Laholovej poviedky *Rozprávania v prvej osobe*, ktorá najviac súvisí s dobovou literárnou atmosférou svedectva, príznačnou pre koniec slovenských štyridsiatych rokov (Jilemnického *Kronika*, Mináčova *Smrť chodí po horách*), je naratívna technika vecného záznamu a štylistický paradox, ktorý korešponduje s nezhodou formy a obsahu zobrazeného sveta. Chce potlačiť pátos zážitku a zároveň vyvolať účasť na utrpení, aby poprel samotu v smrti. Predpokladom takéhoto účinku je epický zlom – postava musí prijať stratu pre seba najbližšieho človeka, ktorým je matka. Až táto strata štylisticky posunie reportážny žáner k modernistickému vyjadreniu subjektu v prvej osobe a účinkuje ako intímna estetická vibrácia vstupu do osobného sveta.

Štúdiu *Smrť Horsta Schillingera*: Možnosti zobrazení lágru a šoa uzatvára Jiří Holý tým, že ich literárne zobrazenie nemožno posudzovať iba mierkou literatúry. Často vzniká ako reakcia pobúreného etického vedomia na svet bez morálky.<sup>44</sup> Estetickú účinnosť Laholovej poviedky *Rozprávania v prvej osobe* vidím v autorskom (etickom) vyjadrení nezhody medzi formálnou (zástupne konvenčnou, štylistickou) participáciou subjektu na voľbe neautentického/autentického prežívania sveta.

Štúdiá vznikla ako súčasť kolektívneho grantového projektu *Autor a subjekt II. Podoby autorstva a subjektivity v slovenskej literatúre* VEGA 2/0177/13 (2013 – 2015).

Vedúci riešiteľ Mgr. Ľubica Schmarcová, PhD.

<sup>43</sup> PAVESE, Cesare: *Řemeslo života*. Kutná Hora : Tichá Byzanc, 2010, s. 167.

<sup>44</sup> HOLÝ, Jiří: *Smrť Horsta Schillingera: Možnosti zobrazení lágru a šoa*. In: HOLÝ, Jiří (ed.): *Holokaust/Šoa/Zagłada v české, slovenské a polské literatuře*. Praha : Karolinum, 2007, s. 52.

## PRAMENE

- LAHOLA, Leopold: Ako taký pes. In: *Kultúrny život*, roč. 21, 1966, č. 37, s. 6 – 7.
- LAHOLA, Leopold: Fontetieri. In: *Slovenské pohľady*, roč. 83, 1967, č. 8, s. 40 – 53.
- LAHOLA, Leopold: Pohreb Dávida Krakowera. In: *Romboid*, roč. 2, 1967, č. 2, s. 9 – 14.
- LAHOLA, Leopold: *Posledná vec*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1968.
- LAHOLA, Leopold: *Posledná vec a iné*. Ed. Jelena Paštéková. Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2007.
- LAHOLA, Leopold: Rozhovor s nepriateľom. In: *Slovenské pohľady*, roč. 83, 1967, č. 4, s. 53 – 73.
- LAHOLA, Leopold: Salva. In: *Kultúrny život*, roč. 20, 1965, č. 25, s. 6 – 7.
- LAHOLA, Leopold: Škrvny na slnku. In: *Slovenské pohľady*, roč. 81, 1966, č. 4, s. 9 – 19.
- LAHOLA, Leopold: *Škrvny na slnku*. Bratislava : Diliza, 1967.
- LAHOLA, Leopold: *Škrvny na slnku. Inferno*. Bratislava : Tatran, 1968.
- LÁNIK, Jozef: *Čo Dante nevidel*. Bratislava : Osveta – SV SPB, 1964.
- Oswiecim, hrobka štyroch miliónov ľudí. Krátka história a život v oswiecimskom pekle v rokoch 1942 – 1945*. Zostavovateľ Jožko Lánik. Košice : Povereníctvo SNR pre informácie. Tlačila kníhtlačiareň pod dočasnou správou WIKO, 1945.
- Oswiecim, hrobka štyroch miliónov ľudí. Krátka história a život v oswiecimskom pekle v rokoch 1942 – 1945*. Druhé vydanie. Spracoval Jožko Lánik. Zostavovateľmi sú väzni koncentračného tábora po ich úteku z tábora Oswiecimi r. 1944. Väzenské číslo 29 162, A. W., narodený 10. 5. 1918 v Trnave, 29 858, Arnošt Rosin, narodený 20. 3. 1913 v Snine, 44 070, Rudolf Vrba, narodený 11. 9. 1924 v Topolčanoch, 84 216 Česlav Mordovič, narodený 2. 8. 1919, Mława (Poľsko). Bratislava : Povereníctvo SNR pre informácie. Tlačila Slovenská Grafia, 1945.
- PAVESE, Cesare: *Il Compagno*. Bratislava : Dukla, 1949.
- PAVESE, Cesare: *Prv kým kohút zakikriká*. Bratislava : Dukla, 1950.
- PAVESE, Cesare: *Přijde smrt a bude mít tvé oči*. Praha : Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1964.
- PAVESE, Cesare: *Řemeslo života*. Kutná Hora : Tichá Byzanc, 2010.
- PAVESE, Cesare: *Rzemiosło życia. (Dziennik 1935–1950.)* Przełożył i wstępem opatrzył Alija Dukanović. Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1972.
- VOLANSKÁ, Hela: *Stretnutia v lesoch*. Bratislava : Dukla, 1949.
- WETZLER, Alfréd: *Čo Dante nevidel*. Ed. Milan Richter. Piate vydanie autobiografického románu Jozefa Lánika *Čo Dante nevidel*. Kniha vychádza prvý raz pod skutočným (občianskym) menom autora a je doplnená *Správou Wetzlera a Vrba* (prvý raz v slovenskom preklade). Bratislava : Vydavateľstvo MilaniuM, 2009.

## LITERATÚRA

- BAUMAN, Zygmunt: *Modernita a holocaust*. Praha : Sociologické nakladatelství, druhé vydání, 2010.
- BUMOVÁ, Ivica: Povoynové pomery židovskej komunity na Slovensku a emigrácia Židov do Palestíny/ Izraela v rokoch 1945 – 1953. In: VRZGULOVÁ, Monika – SALNER, Peter (eds.): *Reflexie holokaustu*. Bratislava : Dokumentačné stredisko holokaustu, 2010, s. 16 – 35.
- BURTON, Robert: *Anatomie melancholie*. Praha : Prostor, 2006.
- FELIX, Jozef: Nad novelami Leopolda Laholu. In: LAHOLA, Leopold: *Posledná vec*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1968, s. 309 – 310.
- FRANEK, Ladislav – SALNER, Peter: *Židovská identita včera, dnes a zajtra*. Bratislava : ZING Print, 1995, s. 33.
- HOLÝ, Jiří: Smrt Horsta Schillingera: Možnosti zobrazení lágru a šoa. In: HOLÝ, Jiří (ed.): *Holokaust/Šoa/ Zagłada w české, slovenské a polské literatuře*. Praha : Karolinum, 2007, s. 29 – 54.
- HOLÝ, Jiří: Židé a šoa v české a slovenské literatuře po druhé světové válce. In: HOLÝ, Jiří – MÁLEK, Petr – ŠPIRIT, Michael – TOMÁŠ, Filip: *Šoa v české literatuře a v kulturní paměti*. Praha : Filip Tomáš – Akropolis, 2011, s. 7 – 65.
- JANKE, Wolfgang: *Filosofie existence*. Praha : Mladá fronta, 1995.

- JURÍČEK, Ján, (ed.): *Malá encyklopédia spisovateľov sveta*. Bratislava : Obzor, 1978.
- KAMENEC, Ivan: Nechcený autor, nechcený hrdina... In: WETZLER, Alfréd: *Čo Dante nevidel*. Ed. Milan Richter. Piate vydanie autobiografického románu Jozefa Lánika *Čo Dante nevidel*. Kniha vychádza prvý raz pod skutočným (občianskym) menom autora a je doplnená *Správou Wetzlera a Vrhu* (prvý raz v slovenskom preklade). Bratislava : Vydavateľstvo MilaniuM, 2009, s. 258 – 264.
- LAHOLA, Leopold: O krajných situáciách a kríze literatúry. (Poznámky na okraj článku Viliama Marčoka *Človek v živote a literatúre*, SP 8/1967.) In: *Slovenské pohľady*, roč. 83, 1967, č. 12, s. 149 – 151.
- MARČOK, Viliam: *Človek v živote a literatúre*. In: *Slovenské pohľady*, roč. 83, 1967, č. 8, s. 6 – 11.
- MARČOK, Viliam: Možnosti existencialistickej konštrukcie. In: *Slovenské pohľady*, roč. 84, 1968, č. 4, s. 88 – 93.
- MATUŠKA, Alexander: *Od včerajška k dnešku*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1978.
- PAŠTEKOVÁ, Jelena: Slovenská próza 1945 – 1962. In: *Slovenská literatúra*, roč. 41, 1994, č. 1 – 2, s. 22 – 42.
- ROSENBAUM, Karol (Ed.): *Encyklopédia slovenských spisovateľov*, 2. zväzok. Bratislava : Obzor, 1984.
- ROZNER, Ján: Existencializmus po slovensky – Atentát. In: *Pravda*, roč. 6, č. 120, 24. 5. 1949, s. 4.
- THEIN, Karel: „Celý svět je šílený“: Sir Robert Burton a jeho Anatomie melancholie. In: BURTON, Robert: *Anatomie melancholie*. Praha : Prostor, 2006, s. 309 – 329.

#### INTERNETOVÉ ZDROJE

- <http://www.glamourgirlsofthesilverscreen.com/show/74/Constance++Dowling/> [20. 12. 2015].
- <http://www.iliteratura.cz/Clanek/27633/pavese-cesare-remeslo-zivota> [22. 6. 2015].

prof. PhDr. Jelena Pašteková, CSc.  
 Ústav slovenskej literatúry SAV  
 Konventná 13  
 811 03 Bratislava  
 SR  
 e-mail: jelena.pastekova@gmail.com